

УДК: 001.18/32+33+39

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2537802>

ТРАНЗИТОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВИХ СТУДІЙ

О.І. Романюк

Харківська державна академія культури

Статтю присвячено становленню нової галузі наукових студій – транзитології. Автор відмічає, що, виникнув у політичній науці з потреби розробки теоретико-методологічних засад дослідження процесів переходу до демократії, транзитологія потім поширилася й на економічну науку, де об'єктом студіювання стали процеси переходу до ринкової економіки. Проте аналогічного напрямку ще немає в культурології, що гальмує становлення комплексного підходу до аналізу соціальних змін, які відбуваються в сучасному світі.

Ключові слова: транзитологія, перехідні суспільства, політична демократія, ринкова економіка, закрита та відкрита культури.

ТРАНЗИТОЛОГИЯ КАК ОТРАСЛЬ НАУЧНЫХ СТУДИЙ

А.И. Романюк

Статья посвящена становлению новой отрасли научных исследований – транзитологии. Автор отмечает, что, возникнув в политической науке из потребности разработки теоретико-методологических основ исследования процессов перехода к демократии, транзитология потом распространилась и на экономическую науку, где объектом исследований стали процессы перехода к рыночной экономике. Однако аналогическое направление пока отсутствует в культурологии, что тормозит становление комплексного подхода к анализу социальных изменений, происходящих в современном мире.

Ключевые слова: транзитология, переходные общества, политическая демократия, рыночная экономика, закрытая и открытая культуры.

TRANSITOLOGY AS A BRANCH OF SCIENTIFIC STUDIES

O. Romanyuk

The article is devoted to the formation of a new branch of research studies – transitology. It purposes is an interdisciplinary analysis of the transitive studies formation and identification of prospects for their further development.

The author notes that transitology having emerged in political science from the need to develop the theoretical and methodological foundations for the research of the processes of transition to democracy. The transition to democracy was represented in the transitive paradigm as a process of consistent institutionalization of political change, which in its development takes place in three stages: liberalization (the institutionalization of civil liberties without the transformation of the ruling apparatus), democratization (the institutionalization of the democratic power, which based on the free competition of political forces) and socialization (the institutionalization of democratic political behavior). Then it spread to economic science, where the object of research was the processes of transition to a market economy. However, the

analogous direction is still absent in cultural science, which hampers the formation of an integrated approach to the analysis of social changes taking place in the modern world. The author believes that it should be related to relevant directions in political and economic sciences and must complete the process of developing an integrated approach to the study of social transformations taking place in the modern world. The initial and desirable final positions of cultural transformation must be correlated with similar positions of political and economic transitions. Such positions should recognize the closed and open types of culture. Such positions should recognize the «closed» and «open» types of culture, since it is the «discovery of culture» is the problem that determines the course and outcome of the democratization process in both postcommunist countries and developing countries of the Third World.

Key words: *transitology, transitional societies, political democracy, market economy, closed and open cultures.*

Постановка проблеми. Важливою рисою розвитку сучасного світу є докорінні зміни, що відбуваються в багатьох суспільствах, охоплюючи їх політичну, економічну та культурну сфери. За останній час провідною тенденцією світового політичного розвитку стала *демократизація*. Якщо в 1974 р. у світі нараховувалося 39 країн з демократичним урядуванням (27,5% від загального числа) (Diamond, 1996, p. 26, tab. 1), то на початок 2018 р. їх кількість збільшилася до 116 (59%) (Freedom House, 2018). Одночасно в світовій економіці набуває сили тенденція переходів до ринкової економіці. За даними ООН сьогодні в світі нараховується 24 країни з розвинутою та 28 країн з *перехідною* ринковою економікою (Info-library, 1999). Потреби аналізу, прогнозування та керівництва перехідними процесами спричинили виникнення напряму наукових студій, що одержав назву транзитології, спочатку в політичній науці, а потім його поширення на економічну. Проте аналогічний напрям ще не створено в культурології, що спричиняє брак теоретико-методологічних засад дослідження змін, які відбуваються в суспільній культурі й корелюються з політичними та економічними трансформаціями, та значно утруднює комплексний аналіз перетворень, що відбуваються в перехідних суспільствах.

Аналіз актуальних досліджень. На даний час існує чимало публікацій стосовно транзитологічних студій в політичній науці та зародженню аналогічного напрямку в економічній, що буде докладно проаналізовано далі.

Проте аналіз транзитології як міждисциплінарної галузі наукових знань поки що є відсутнім.

Метою статті є міждисциплінарний аналіз процесу становлення транзитологічних студій та визначення перспектив їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Виникнення політичної транзитології. Транзитологія як галузь наукових студій виникла в 1970-1980-ті роки в політичній науці. Її фундатором вважається американський політолог Данкварт Растов (1970), який в своїй статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі», концентруючи увагу на *внутрішніх* чинниках демократизації (здатності провідних політичних сил виконати низку послідовних процедур, необхідних для інституціоналізації демократії) та абстрагуючись від її зовнішніх чинників (рівня економічного розвитку, соціально-класовій структури суспільства), заклав основи первинної парадигми транзитології. У докладному виді первинну парадигму було унаочнено в праці Гіллермо О'Доннелла і Філіппа Шміттєра «Переходи від авторитарного правління: попередні висновки стосовно нестійких демократій» (1986), де переходи до демократії було репрезентовано як *процес послідовної інституціоналізації політичних змін*, який у своєму розвитку проходить три етапи: лібералізацію», демократизацію та соціалізацію.

1. Лібералізація являє собою *інституціоналізацію громадянських свобод без трансформації владного апарату*. Унаслідок лібералізації виникає політичний режим, який О'Доннелл і Шміттєр назвали «опікунська демократія» (*tutelary democracy*) – режим з формально демократичними, обмежено конкурентними інститутами, що перебуває під опікою старого владного апарату (1986, р 9). Передумовою лібералізації є *політична криза*, яка виявляється у: зростанні незадоволення чинною владою та політичній поляризації суспільства; виникненні політичної контреліти; загостренні боротьби між владою та опозицією; розколі правлячої еліти. О'Доннелл і Шміттєр запропонували класичну схему, відповідно до якої політичні сили транзитивних суспільств поділяються на два блоки: *авторитарний*, основу

якого становить стара політична еліта, та *опозиційний*, репрезентований новою контрелітою. Кожен з них диференціюється на дві групи: авторитарний – на *прибічників жорсткої лінії* (консерваторів) та *прибічників м'якої лінії* (реформаторів); опозиційний – на *помірних* та *радикалів*. При цьому наголошувалось, що найсприятливіша ситуація для переходу до власне демократизації виникає тоді, коли, по-перше, лібералізація здійснюється *згори* (її ініціює не опозиція, а реформатори всередині правлячої еліти); по-друге, вдасться домовитися помірним у опозиційній еліті з реформаторами у правлячій щодо формування політичної системи, впровадження демократичних процедур та демократизації державних інститутів.

2. Демократизація – то *етап інституціоналізації демократичного механізму влади, що ґрунтується на вільній конкуренції політичних сил*. Демократична трансформація механізму влади може відбуватися лише за свідомого вибору політичними силами демократичних інститутів та процедур. Аксиомою транзитологічної парадигми стало визнання того, що інституціоналізація демократичного правління здійснюється через переговори та укладання пактів. Розв'язуючи проблему стабільності пактових угод, О'Доннелл і Шміттер дійшли висновку, що вона зумовлюється співвідношенням між провідними політичними силами суспільства й найсприятливіші умови для переходу до демократії створюються тоді, коли співвідношення між ними є *рівноважним*. У разі ж нерівновагі, сила, що має перевагу, намагатиметься запровадити такі «правила гри», які вигідні для неї, що спонукатиме іншу силу переглянути «правила гри», у разі здобуття нею в подальшому влади (1986, р. 37-39). Кульмінаційним моментом переходу до демократії є перші вільні вибори, внаслідок яких запроваджується режим електоральної демократії. Критичною точкою процесу переходу є такий стан, за якого ніхто, окрім виборців, не може вплинути на процес успадкування влади.

3. Соціалізація, яку О'Доннелл і Шміттер визначили як «другий перехід» (1986, р. 12), часто трактується як *консолідація демократії*, бо на цьому етапі відбувається «перехід від демократично обраного уряду до інституційованого, консолідованого демократичного *режиму* (О'Доннелл, 2004, с. 146). Семюел Гантінгтон вважає, що сутність соціалізації становить «*інституціоналізація демократичної політичної поведінки*» (2003, с. 285). На цьому етапі на ґрунті опанування нових норм та цінностей, поступового вrostання в нову систему відносин відбувається зміна політичної культури еліти й усього суспільства. Успіх демократичної соціалізації населення визначають два чинники: 1) сам хід демократичного процесу; 2) організація спеціального навчання з метою прищеплення громадянам демократичних цінностей та ідеалів. Процес демократичного переходу можна вважати завершеним тоді, коли демократична культура стає домінуючим сегментом політичної культури суспільства, коли, як про те наголошує Адам Пшеворський, демократія стає «такою, що сама себе підтримує» («*self-sustaining democracy*») (2000, с. 62).

У середині 1990-х років транзитологія вступає у кризову стадію свого розвитку, що було зумовлено лавинним крахом комуністичних режимів та початком посткомуністичних трансформацій, які поставили під сумнів багато положень транзитологічної парадигми. Клаус фон Байме зауважив, що триетапна схема переходів до демократії в посткомуністичних суспільствах спрацювала тільки в Польщі та Угорщині (2008, с. 289), оскільки «не скрізь наявною була стадія лібералізації» (Beume, K. von., 1999, s. 282). Подібну думку висловив й Єжи Мачкув: «... більшість соціалістичних держав радянського типу не пройшло через лібералізацію» (2000, с. 45). Докладно відмінність посткомуністичних трансформацій від попередніх переходів країн Південної Європи та Латинської Америки, на ґрунті аналізу яких і було розроблено транзитологічну парадигму, проаналізував Майкл Макфол (табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності політичних переходів країн Південної Європи і Латинської Америки від посткомуністичних трансформацій (за Макфолом)

Країни	Спрямування	Характер	Вплив співвідношення сил
Південної Європи і Латинської Америки	До демократії	Еволюційний, узгоджений (на основі пактів, що інституційовали демократію)	Рівновага сил – демократія; перевага сил на боці старої еліти або опозиції – збереження авторитарного режиму або громадянська війна
Посткомуністичні	Як до демократії, так і до нової форми автократії	Револьюційний, неузгоджений (таких пактів укладено не було, або вони мали тимчасовий характер і не інституційовали демократичний механізм)	Перевага сил на боці опозиції – демократія; старої комуністичної еліти – нова форма автократії; рівновага сил – часткова, нестабільна демократія, автократія, громадянська війна

Джерело: (McFaul, 2002)

Невідповідність перебігу посткомуністичних трансформацій положенням транзитологічної парадигми поставила питання про спроможність транзитології як наукового напрямку. З'явилися публікації, в яких проголошувався «кінець транзитології» (Капустин, 2001) або ж її парадигми (Мельвиль, 2004; Carothers, 2002). Долучившись до дискусії про перспективи транзитології, автор цієї статті в одній зі своїх публікацій наголосив, що невідповідність первинної парадигми перебігу посткомуністичних трансформацій не свідчить ані про кінець транзитології, ані про повну неспроможність її парадигми. Вихід з кризи полягає в *перегляді* методологічних та теоретичних засад транзитології на ґрунті осмислення нових тенденцій і явищ світового політичного розвитку, що передбачає виявлення того, які з її концептуальних положень не підтвердилися практикою, а які підтвердилися; які з останніх мають характер локальних закономірностей, а які – загальних (Романюк, 2007).

Відмінність посткомуністичних трансформацій від попередніх переходів була зумовлена відмінністю їх вихідних позицій, бо попередні переходи відбувалися від авторитарних режимів зі сталою державністю, а

посткомуністичні трансформації – від тоталітарних (з різним ступенем їх руйнації) й з 30 посткомуністичних країн, що існують на сьогодні, 24 (80%) є новоутвореними державами, що виникли внаслідок розпаду соціалістичної, а потім і нової, Югославії, Радянського Союзу та «оксамитового розлучення» Чехо-Словаччини. За тоталітарних режимів монополізм охоплює собою всі сфери суспільного життя: політику (монополія однієї партії на владу), економіку (монополія держави на розпорядження засобами суспільного виробництва), культуру (монополія однієї ідеології). За авторитарних режимів монополізм існує лише в політичній сфері, тоді як в позаполітичних зберігається обмежений плюралізм. Це зумовлює структурні особливості трансформаційних процесів. При переході від авторитарних режимів трансформація охоплює переважно політичну сферу, тоді як в позаполітичних відбувається їх адаптація до нових умов функціонування політичної системи (в економіці скасовується протекціонізм структурам, куди вклали кошти представники політичної еліти; в культурі скасовуються обмеження на критику чинної влади). Натомість при переході від тоталітарних режимів докорінні зміни відбуваються в усіх сферах суспільного життя (Романюк, 2011, с. 73-84). Новоутвореність більшості посткомуністичних держав ще більш ускладнює структуру трансформаційного процесу. Вона набуває *бінарного* характеру, бо в її межах відбувається дві трансформації: соціально-політична (перехід від тоталітаризму до нової якості суспільної системи) та національно-політична (перехід від недержавного стану до суверенної національної державності) (Романюк, 2011, с. 147-156).

Структурні особливості посткомуністичних трансформацій спричинили перенесення уваги дослідників політичних переходів з проблеми їх *горизонтальної* структуризації (вирізнення та аналіз етапів) на проблему структуризації *вертикальної* (вирізнення та аналіз складових) (табл. 2).

Таблиця 2.

Моделі вертикальної структури демократичних переходів

<i>Модель одинарного переходу</i> (Д. Растов, 1970)	<i>Модель подвійного переходу</i> (А. Пшеворський, 2000)	<i>Модель потрійного переходу</i> (К. Оффе, 1991)	<i>Модель четвертного переходу</i> (Т. Кузьо, 2001)
Перехід до політичної демократії	Перехід до політичної демократії	Перехід до політичної демократії	Перехід до політичної демократії
	Перехід до ринкової економіки	Перехід до ринкової економіки	Перехід до ринкової економіки
		Перехід до національної державності	Перехід до національної державності
			Формування політичних націй

Перенесення уваги на вертикальну структурування спричинило інтеграцію до транзитології багатьох проблемних полів, яким на першому етапі її розвитку не приділялося належної уваги. Перш за все почалося активне студіювання взаємозв'язку переходів до демократії та ринкового реформування економіки, що зумовило появу транзитологічного напрямку і в економічній науці.

Становлення транзитологічних студій в економічній науці. У економічній науці транзитологічний напрям був започаткований працями Яноша Корнаї (1994), Лешека Бальцеревича (1997), Андерса Аслунда (2003), Оле Норгаарда (2007), Олега Гаврилишина (2007) та ін., де ринкове реформування економіки почало студіюватися в контексті демократичної трансформації посткомуністичних країн. Основними його проблемами стали:

1. *Вирізнення стадій ринкової трансформації та визначення їх змісту.* Дослідники дійшли до висновку, що ринкові перетворення складаються з двох стадій. На першій з них відбувається *демонтаж старої економічної системи*, що передбачає внутрішню й зовнішню лібералізацію, дерегуляцію, демонополізацію та приватизацію виробництва. Головне питання цієї стадії полягає в тому, що має передувати – стабілізація приватизації чи навпаки –

приватизація стабілізації. Змістом другої стадії є *розбудова ринкової системи*, що потребує створення ринкового законодавства, інституцій та установ ринкового регулювання (О'Доннелл, 2004, с. 56).

2. *Визначення стратегій економічного реформування*. Дирижистська стратегія відстоює сильну роль держави в процесі економічної трансформації й передбачає: державні інвестиції в основний капітал, зміцнення державного сектора економіки, протекціонізм в зовнішній торгівлі, урядове стимулювання товарного попиту, збереження соціальних гарантій і пільг. Ліберальна стратегія передбачає забезпечення рівних умов конкуренції, відмову від надмірного втручання держави в підприємницьку діяльність, розподіл відповідальності за розвиток економічної ситуації між державою, громадянським суспільством і бізнесом, надання переваги приватним підприємствам і інвестиціям, лібералізацію ринків і курс на інтегрування в світову економіку.

3. *Визначення темпів економічних реформ*. Прибічники поступових реформ (градуалістської моделі) виходять з того, що швидкі реформи провокують різкий спад ВВП, зростання безробіття, стрибок цін, інфляцію, бідність, тоді як соціальні наслідки поступових реформ є менш болючими. Натомість прибічники швидких реформ (моделі «шокової терапії») вважають, що такі зменшують інфляцію й корупцію та породжують через порівняно невеликий термін економічне зростання, яке пом'якшує ситуацію з бідністю, тоді як за поступових реформ, хоча зuboжіння населення відбувається повільніше, але воно досягає глибшого рівня, а вихід з трансформаційної кризи затягується на невизначний період. Як зауважує Аслунд: «... жодна країна не досягла соціальних здобутків шляхом поступових реформ» (2003, с. 25).

4. *Прогнозування наслідків економічного реформування*. Подібно до того як в політичній транзитології дійшли до висновку, що політичні переходи в умовах посткомунізму можуть закінчитися консолідацією як демократії, так і авторитарного режиму, в економічній науці було визначено

два можливих кінцевих результати економічного реформування. Перший – становлення добре функціонуючої ринкової економіки. Другий – перехід до олігархічного «часткового капіталізму», за якого власність, внаслідок непрозорої «номенклатурної» приватизації, концентрується в руках невеликої групи осіб та відбувається «захоплення держави» олігархічними кланами (Гаврилишин, 2007, с. 220-251). Кінцевий результат реформування зумовлюють декілька груп чинників: 1) попереднього комуністичного періоду (наявність чи відсутність елементів ринкового регулювання, суцільної колективізації сільського господарства, індивідуального сектора у сфері послуг та дрібнотоварному виробництві); 2) докомуністичних часів (ступінь розвитку ринкових відносин, громадянського суспільства та лібералізації держави); 3) самого процесу економічних реформ (вибір стратегічних моделей та темпів реформування, рівень та зміст допомоги з боку західних демократій).

Перспективи становлення транзитологічних студій в культурології. Не можна казати, що в транзитологічних студіях повністю ігнорується чинник культури. На нього звернули свою увагу багато представників як політичної, так і економічної транзитологій. Проте в культурології поки що аналогічний напрям наукових студій є відсутнім. Дослідження соціокультурної динаміки в культурології зосереджуються або на локальних проблемах трансформації національних культур, або на проблемах змін у окремих складових культурної сфери (науці, освіті, моралі, релігії, літературі, мистецтві тощо). При цьому зумовленість культурних змін процесами, що відбуваються в політичній та економічній сфері суспільного життя цьому значною мірою ігнорується.

Головною причиною браку транзитологічного напрямку в культурології є відсутність визначення вихідної та бажаної кінцевої позицій процесу культурної трансформації перехідних суспільств. У політичній науці вихідною позицією політичного переходу вважається недемократичний режим (авторитарний або тоталітарний), кінцевою – досягнення політичною

системою якості ліберальної консолідованої демократії. У економічній науці вихідною позицією трансформації є неринковий тип економіки, кінцевою – добре функціонуюча ринкова система.

Говорячи про необхідність формування транзитологічного напрямку в культурології, автор цієї статті вважає, що він має бути пов'язаним з відповідними напрямами в політичній та економічній науках та має завершити процес становлення комплексного підходу до вивчення суспільних трансформацій, що відбуваються в сучасному світі. Вихідна та бажана кінцева позиції трансформацій культури мають корелюватися з аналогічними позиціями політичного та економічного переходів. Такими позиціями можуть стати «закритий» та «відкритий» типи культури. Virізнення закритого та відкритого типів культури відбулося завдяки праці Карла Поппера (1945) «Відкрите суспільство та його вороги», в якій автор закритим суспільствам (тоталітарним та патріархальним), що зосереджені на своїх локальних цінностях та закриті до комунікації з іншими культурами, протиставив відкриті культури, притаманні демократичним суспільствам, в яких високий рівень свободи зумовлює можливість інтеграції до себе всього цінного, що є в інших культурах. Саме «відкриття культури» є тією проблемою, яка зумовлює перебіг та результат процесу демократизації як посткомуністичних країн, так і країн, що розвиваються, третього світу. Ця проблема також зумовлює стабільність й старих демократій, де велика кількість мігрантів з країн Азії та Африки мешкають своїми закритими громадами, не інтегруючись в поле демократичної культури. Хвиля тероризму, що в останній час прокотилася західноєвропейськими та південноамериканськими країнами яскраво унаочнила це.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виникнення транзитології як галузі наукових студій відбулося в політичній науці з потреби розробки теоретико-методологічних засад дослідження переходів до демократії. На першому етапі транзитологія зосереджувалася на внутрішніх чинниках політичних переходів, проте включення в світовий процес

демократизації посткомуністичних суспільств зумовило, внаслідок специфіки вихідної позиції посткомуністичних трансформацій, включення до аналітичного поля транзитології позаполітичних чинників. Дослідження економічних чинників демократизації спричинило появу транзитологічних студій й в економічній науці, які зосередили увагу на процесі ринкового реформування економіки.

Проте відсутність аналогічних студій у культурології утруднює здійснення комплексного підходу до дослідження трансформації сучасних суспільств. Розробку парадигми культурних трансформацій унеможлиблює невизначеність їх вихідної та кінцевої позицій. Такими позиціями, що є адекватними позиціям політичних та економічних переходів, можуть стати «закрита» (вихідна позиція) та «відкрита» (кінцева позиція) культура. Головною проблемою транзитологічних студій в культурології має стати пошук механізмів «відкриття культури».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аслунд, А. 2003. *Розбудова капіталізму. Економічні перетворення в країнах колишнього радянського блоку*. Київ: Дух і літера.
2. Байме, К. 2008. *Політичні теорії сучасності*. Київ: Стилос.
3. Гаврилишин, О., 2007. *Капіталізм для всіх чи для обраних. Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень*. Переклад з англійської А. Іщенка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
4. Капустин, Б.Г., 2001. Конец «транзитологии»? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия). *Полис*, 4, с. 6–26.
5. Мачкув, Е., 2000. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация. *Полис*, 4, с. 38–59.
6. Мельвиль, А.Ю., 2004. О траекториях посткоммунистических трансформаций. *Полис*, 2, с. 64–75.
7. Норгаард, О. 2007. *Економічні інституції та демократична реформа: порівняльний аналіз посткомуністичних країн*. Переклад з англійської М. Козуб, А. Галушка. Київ: Ніка-Центр.
8. О'Доннелл, Г., 2004. Делегативна демократія. В: Л. Даймонда, М. Платтнера, ред. *Глобальне відродження демократії*. Львів: Ахілл. с. 145–160.
9. Пшеворский, А., 2000. *Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке*. Перевод с английского В.А. Бажанов и др. Москва: РОССПЭН.
10. Романюк, О.І., 2007. «Кінець транзитології» чи криза її первісної парадигми? *Політичний менеджмент*, 2, с. 3–15.
11. Романюк, О.І. 2011. *Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій*. Харків: ХДАК.

12. Хантингтон, С. 2003. *Третья волна. Демократизация в конце XX века*. Москва: РОССПЭН.
13. Info-library, 1999. *Класифікація за станом соціально-економічного розвитку, прийнята ООН* [online] Доступно: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4446.html> [Дата звернення 2 вересень 2018]
14. Balcerowicz, L. 1997. *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przelomu epoki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
15. Beyme, K. von., 1999. Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. *Osteuropa*, 3, pp. 281–289.
16. Carothers, T., 2002. The End of the Transitional Paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1), pp. 6-21.
17. Diamond, L., 1996. Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*, 7(3), pp. 20–37.
18. Freedom House, 2018. *List of Electoral Democracies FIW 2018 (Excel)*. [online] Доступно: <https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources> [Accessed 2 September 2018]
19. Kornai, J. 1994. *Highway and Byways: Studies on Reform and Postcommunist Transition*. Cambridge (Mass.): Massachusetts Institute of Technology Press.
20. Kuzio, T., 2001. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple. *Politics*, 1(3), pp. 168–177.
21. McFaul, M., 2002. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World. *World Politics*, 54(2), pp. 212–244.
22. O'Donnell, G. and Schmitter, P. C. 1986. *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore (MD), L.: Johns Hopkins University Press.
23. Offe, C., 1991. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. *Social Research*, 58(4), pp. 854–892.
24. Popper, K. 1945. *The Open Society and Its Enemies*. In 2 vols. London: George Routledge & Sons, LTD.
25. Rustow, D.A., 1970. Transitions to Democracy – Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3), pp. 337–363.

Інформація про автора

Романюк Олександр Іванович – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії та політології Харківської державної академії культури; e-mail: olexromanyuk@ukr.net; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8756-9018>.

Стаття надійшла до редакції: 25.10.2018 р. Прийнята до друку: 12.11.2018 р.